

Bokanmeldelser

Barbro Klein, 2021. *I tosaforornas värld. Gustav berättar*. Stockholm. Carlssons Bokförlag. 464 sider.

Anmeldt av Ida Tolgensbakk

Barbro Klein var del av en forskergenerasjon som fornya den folkloristiske forskningen. Hun hadde et bredt kontaktnett i de nordiske landene og i USA, hun var en generøs forsker som virket på mange felt og inspirerte flere generasjoner kulturforskere på begge sider av Atlanterhavet. Det ble blant annet tydelig da man lyste ut en *call for papers* til et panel til hennes ære på American Folklore Societys årskonferanse i 2018. Det resulterte i 16 presentasjoner og to tidsskriftsnumre: ett av *Western Folklore* og ett av *Ethnologia Europaea*. I Tok Thompsons memoriam over henne skriver han at

the hallmark of Barbo Klein's approach [was] a rigorous investigation of the many voices—great and, perhaps especially, small—that make up our modern, complex society, and our ideas about identity, heritage, and belonging. Barbro Klein always seemed one step ahead in scholarship, and the trails she blazed have become well-trod paths. (Thompson 2020)

Da Klein døde i 2018, var prosjektet hennes med å dokumentere og analysere fortellerkunsten til faren, Gustav, nær ferdigstilt. Et nesten livslangt arbeid eksisterte som upublisert manus. Hennes

venner og kolleger – Georg Drakos, Jonas Engman, Lotten Gustafsson Reinius og Marie-Christine Skuncke – satte seg fore å fullføre arbeidet. Resultatet er denne utgivelsen.

Et bredt anlagt verk med utgangspunkt i en far

I tosaforornas värld handler om Gustav Arklinds muntlige fortellerkunst. I innledningen beskriver Klein hvordan hun i boka fokuserer på farens velutmeislede fortellinger, de performansene som fikk folk til å le. Samtidig ønsker hun å legge vekt på hvordan disse hang sammen med det videre fortellerkunsten hans og ble påvirket av kontekster som samfunnsforhold, livsløp og familien som fortellerarena. Boka handler altså om samspillet mellom en persons liv, den verden hen lever i, og den muntlige fortellingen. Som helhet bærer boka preg av å ha vært et langstrakt forskningsprosjekt, og Klein skildrer elegant hvordan hennes egen dobbelte rolle som forsker og datter endra karakter opp gjennom årene. Hun starta forsøkene sine med å gjøre lydopptak av farens fortellinger i 1977. Da var hun selv førti år. Gustav døde i 1985. Klein fortsatte å gjenbesøke (og publisere med utgangspunkt i) lydopptakene og feltdagbøkene i tiårene som fulgte. I innledningen bemerker hun «Det är också så att jag slutfört denna bok vid egen hög ålder; i skrivande stund är jag betydligt äldre än mina föräldrar var under inspelningarna. Klockan har hunnit bli fem i tolv för mig också. (:27)»

Klein hadde når hun fullførte manuskriptet sitt et langt liv bak seg i akademia,

en variert karriere som forsker, underviser og mentor. Hun var faglig aktiv og faglig oppdatert helt fram til det siste. I forordet skriver venneredaktørene at det foreliggende verket ikke bare «kommer att få betydelse inom den egna disciplinen» men i tillegg har «potential att interessera och beröra läsare utanför forskarkretsen» (:7). Det er det lett å si seg enig i. Boka slik den foreligger spenner bredt og er både en biografi over Gustav Arklind som menneske og som forteller, og samtidig en intellektuell selvbiografi (Skuncke 2022:459). Jeg vil legge til at den også er en fortelling om folkloristikkens utvikling gjennom slutten av det 20. århundre og begynnelsen av det 21.

Sjanger, tekst, intertekstualitet

Klein beskriver i detalj farens ulike sjangre av fortelling. Hun analyserer fortellingene fra farens barndom i hjemtraktene sør for Kalmar i det sørøstlige Sverige, fortellingene fra den relativt korte tida han hadde til sjøs, og de til sammenlikning få fortellingene som skildrer hendelser og mennesker i det Stockholm han tilbragte hele sitt voksenliv i. Klein selv løfter fram tre delvis overlappende tema som går igjen som røde tråder gjennom boka: «individ og tradisjon», «fortelling og familier» og «aldring og folklore». Hun fokuserer på de performative, markerte fortellingene og hvordan Gustav som forteller brukte dem i ulike sammenhenger. Repertoaret hans vektla det komiske; personanedoter, vitser, ordtak og fortellinger om rampestreker. Det er i seg selv et viktig poeng med denne utgivelsen, siden disse ekstremt utbredte folkelige fortellersjangerene ikke har fått for mye forskeroppmærksomhet.

Klein peker på hvordan Gustavs i likhet med mange andres muntlige fortel-

ling kan sies å være «dramatiske dialoger snarere enn prosastykker» (:58). Hun diskuterer hvilke virkemidler som går igjen i fortellerkunsten hans. Ikke minst får hun fram hva slags rolle familien som (aktive og passive) tilhørere spilte i Gustavs narrativer. Klein diskuterer gjennom sin analyse hvordan Gustavs fortellerkunst har likheter med skjønnlitterære forfattere i perioden (:423), hvordan den inspireres av og intertekstuelt henger sammen med lokalhistoriske kunnskaper og utgivelser, og hvordan fortellingene gjenspeiler samtidas idealer og uttrykksregister på mange plan. Noen av Gustavs fortellinger var vandrehistorier, andre var kjente narrativer som han situasjonstilpassa eller på andre måter brukte inn i eget fortellerstoff (e.g. :353). Blant de mest interessante diskusjonene Klein fører gjennom boka er hvordan kjønn, renhetsidealene og synet på den funksjonsnedsatte kroppen spilte inn i både tema og fortellerform i farens repertoar.

Metode, etikk og faglig modning

Metodiske og etiske betraktninger gjennomsyrrer hele verket. For eksempel diskuterer Klein hvordan faren i noen sammenhenger unngikk å «nevne navn» og hvordan hun selv har forholdt seg til denne anonymiseringspraksisen (:61, 117). Hun forteller nådeløst ærlig, men samtidig sårt og varsomt om de intime familierelasjonene, om familietausheter og om hvordan egen flauhet og skam kan ha stått i veien for full forståelse av Gustavs fortellingens sosiale dynamikk (e.g. 227; 383). Klein angrer, som mange etterlatte, på at hun ikke «spurte mer» mens foreldrene fortsatt var i live (:319). Samtidig får hun svært godt fram nettopp hvorfor man sjelden spør, og ikke minst hvilke kompliserte sosiale mekanismer som kommer i sving når man både er datter og etnograf. Noen

av disse er mekanismer som sannsynligvis vil være gjenkjennbare også for de som gjør etnografi utenfor den egne familien.

Noe av det aller mest interessante med boka er hvordan den skildrer et arbeid som har gått over mange år: Klein har modna som forsker, hun har latt seg inspirere av stadig nye teoretiske diskusjoner i og utenfor eget fag, hun har selv blitt eldre. Flere ganger peker hun på endringer i eget syn på farens fortellerkunst (e.g. :117, :130). I avslutningen av boka gjør hun seg tankevekkende betraktninger av verdien av å gå opp gamle spor, og gjense eget forskerarbeid. *Det galler att lysna noga*, skriver hun (:407).

Et monumentalt arbeid i flere lag

Det er vanskelig, for ikke å si umulig, å komme med kritiske innvendinger eller ønsker overfor denne utgivelsen. Til det er den et for gjennomarbeidet og godt prosjekt. Som leser opplever man boka som et kjærlighetsarbeid i flere ledd: Gustavs kjærlighet til fortellingen som sjanger. Barbros komplekse kjærlighet til sin far, og til faget sitt. Og kollegenes kjærlighet til Barbro. Jeg er utrolig takknemlig for at boka finnes, og vil anbefale den til alle med en interesse for studiet av og utøvelsen av fortelling.

Referanser

- Ethnologia Europaea 2021. Special issue: Culture and Heritage under Construction. Vol. 51 Issue 1.
- Skuncke, Marie-Christine 2021. Epilog. Klein, Barbro I tosaforornas värld. Gustav berättar. Carlssons 2021.
- Thompson, Tok 2020. Barbro Klein: In Memoriam. Western Folklore Vol. 79 No. 4 – Fall, 2020.
- Western Folklore Vol. 79 No. 4 – Fall, 2020.

Märta Ramsten 2022: *Framför mikrofonen och bakom. En personlig återblick på Svenskt visarkivs verksamhet med inspelningar av folkliga musiktraditioner. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv. 52. Möklinta, Gidlunds förlag. Ill. 238 s. ISBN 978 91 7844 494 6.*

Anmeldt av Anders Gustavsson

Vis- og folkmusikforskeren Märta Ramsten har sammanställt en personlig återblick på sin långa inspelningsverksamhet i fält. Med hjälp av bandspelare av märket Nagra Kudelski og mikrofon har hon dokumenterat visor og folkmusik. Hon påbörjade inspelningar av folkmusik redan när hon var anställd vid Sveriges Radio från 1960. Under senare delen av 1960-talet fick hon i uppdrag att göra arkivinspelningar för Svenskt visarkiv i Stockholm. Framför mikrofonen satt sångare og spelmän från i stort sett hela Sverige.

Boken är utgiven av Gidlunds förlag og ingår som nr 52 i serien Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv. Den består av tre huvudavdelningar: Insamling, forskning, utgivning, På fältet og slutligen Reflexioner – återblick og framtid.

Arkivinspelningarna startade 1968 på uppdrag av Samarbetsnämnden för svensk folkmusik og med placering vid Svenskt visarkiv som blev statligt 1970. Insamlingarna pågick fram till 1996 när Ramsten blev chef för visarkivet. Hon bygger de personliga minnesbilderna på sina utförliga fältanteckningar og inspelningsprotokoll. Hon fotograferade fältsituasjonerna, som oftast ägde rum i informanternas hemmiljö og i en del fall i fåbodemiljö. Från början hade inspelningarna karaktär av räddningsaktion av äldre tradi-

tioner. Både vissångare och spelmän var till stor del födda på 1880-talet och en del på 1890-talet. Det var mestadels män som spelade. Kristina Vestin i Ångermanland utgjorde en av få kvinnliga dragspelare.

Tidigare var fiolspel det viktiga musikinstrumentet men vid 1900-talets början tog dragspel alltmer över. Vissa av de äldre spelmännen använde enbart fiol vid inspelningarna, medan andra endast spelade dragspel. En del informanter använde både fiol och enradigt eller tvåradigt dragspel. Det fanns även de som spelade munspel. I flera fall hade spelmans- och vistraditioner gått i arv mellan olika generationer.

Ramsten var speciellt intresserad av att dokumentera «småvisor», bl. a. vallvisor, vaggvisor, ramsor, polsktrallar och nidvisor. De hade i liten utsträckning skrivits ned och insamlats tidigare. I fåbodemiljöer var det viktigt att spela in olika former av lockrop. Levande fåbodkultur fanns kvar ännu på 1970-talet i delar av Jämtland, Härjedalen och nordvästra Dalarna. Rallarvisor sjöngs av före detta rallare. En del informanter hade handskrivna visböcker.

I bokens första huvudavdelning (s. 19–52) redovisar författaren hur inspelningsarbetet skedde i praktiken. Resorna genomfördes med tåg och förhyrd bil. Utförliga vägbeskrivningar till ofta avsidiga platser hade författaren fått meddelande om i förväg. Det var många gånger svårt att leta sig fram på småvägar långt borta från allfarvägen. Lokala kontaktpersoner var viktiga för att finna fram till vissångare och spelmän. Nätverk och olika samarbetsformer utvecklades. Det var inte alltid lätt att få de tilltänkta informanterna att medverka genom att framföra sång och musik.

Ramsten eftersträvade samtalsform och inte intervjuer med frågelistor. Hon

hade med sig en minneslista med viktiga punkter som skulle tas upp vid samtalen. Det gällde att etablera ett förtroendefullt förhållande innan bandspelare och mikrofon togs fram. I en del fall har författaren besökt informanter vid flera tillfällen. Här nämns särskilt smeden Martin Martinsson på Orust i Bohuslän och Thyra Karlsson från Jämtland. CD-skivor med ett urval av deras sång- och musikskatt har utgivits av visarkivet. De fick också framträda i radioprogram. Ramsten skriver att «på 1970- och 1980-talen blev Martinsson något av en kultfigur i det folkmusikintresserade Sverige; en viktig källa och förebild för de unga vissångare och spelmän som sökte sig till äldre lokala traditioner. Han blev känd som 'balladsångaren' och 'trallaren från Orust'» (s. 122).

Bokens andra huvudavdelning «På fältet» är den längsta (s. 55–183) och redogör landskapsvis för var inspelningar ägt rum och med vilka informanter. De tre landskap som varit mest bekanta för en rik folkmusiktradition är Jämtland, Hälsingland och Dalarna. I Jämtland och Dalarna gjordes inspelningar på båda sidor om den norsk-svenska riksgränsen. En betydande repertoar av lokala norsk-svenska låtar upptäcktes.

Intervjuer med valda informanter har också utförts mellan 1968 och 1989 (s. 167–183). Författaren ville förankra den inspelade musiken och sångerna i ett personligt sammanhang. Hon skriver: «Jag ser intervjuerna som historiska ögonblicksbilder av musikens roll och uttryck i olika miljöer» (s. 167). Smeden Martin Martinsson på Orust inspelades och intervjuades vid tre tillfällen 1968, 1978 och 1989. Han var enligt författaren «en god berättare och ytterst medveten om visornas kontext. Han kommenterade de flesta av de visor han sjöng in – ibland

spontant, ibland efter min fråga» (s. 169). Ramsten återger några transkriberade partier av intervjuer. De tidiga inspelningarna ägde rum före Du-reformens genomförande på 1970-talet. Först 1980 tilltalade författaren informanterna med du.

Med utgångspunkt i fältanteckningarna lägger författaren in sina upplevelser av informanterna och deras ofta ålderdomliga levnadsmiljö. En personkaraktistik kan låta så: «Det märktes att Emil Andersson var van att uppträda på kalas i Skepplandatrakten – han spelade med stor glädje och dansant rytm och också en del tjo och tjim. Härlig gammal man!» (s. 134). Vid inspelningar i Dalsland 1968 «upplevde jag ofta att tiden hade stått stilla. Jag trädde in i miljöer som inte tycktes ha ändrats de senaste 70–80-åren. Detta avspeglades också i sångarnas och spelmännens repertoarer» (s. 120). Vid ett besök i Värmland 1968 skriver författaren om sina upplevelser av den yttre naturmiljön runt informanterna: «Jag kan fortfarande se framför mig de öppna vackra landskapen i Köla och Koppom och gårdarna med stora röda boningshus. En upplevelsebonus i arbetet» (s. 110).

Bokens tredje huvudavdelning (s. 187–206) består av författarens reflexioner kring det mångåriga fältarbetet. I samband med inspelningarna har exkursioner gjorts tillsammans med studenter vid musikvetenskapliga institutionerna i Stockholm, Uppsala och Göteborg. Studenterna skulle få möta folkmusiken i fält och utföra egna inspelningar och intervjuer. Det skedde bl. a. vid spelmansstämmor i olika delar av Sverige men även inom fäbodmiljöer. Denna fältmetod har varit pedagogiskt framgångsrik. Jag minns själv hur inspirerande det blev för etnologstudenter från Lund när de mötte en av Ramstens centrala informanter, smeden

Martin Martinsson. Det var vid en exkursion till Bohuslän 1974.

Denna bok är välskriven och representerar fältarbetshistoria. Den har stor relevans inom forskning kring arkiv som numera har tilldragit sig internationellt intresse genom Working Group on Archives, bildad 2013, inom International Society for Ethnology and Folklore, förkortat SIEF. Det av Ramsten insamlade materialet har arkiverats med accessionsnummer vid Svenskt visarkiv och tillgänggjorts för forskning inom det musiketnologiska fältet. Boken avslutas med ett utförligt personregister där alla informanterna finns med.

Metodfrågor gällande kulturvetenskapliga fältarbeten har på senare tid tilldragit sig alltmera intresse. Därför är Ramstens bok välkommen även ur den aspekten. Själv deltar jag i utarbetandet av en tvärvetenskaplig metodantologi och skriver utifrån personliga erfarenheter och upplevelser om fältstudier som avser känsloladdade teman.

Som belöning för en lång dokumentations- och forskargärning mottog Ramsten år 2020 ett vetenskapligt pris på 100 000 kronor av Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur ur den prestigefyllda Nils Ahnlunds fond. Motiveringen var: «för hennes omfattande och gedigna författarskap på folkmusikens och folkvisans område» (*Saga och Sed* 2020).

Kristian Bjørkdahl og Karen V. Lykke 2022. *Live, Die, Buy, Eat: A Cultural History of Animals and Meat*. London, Routledge. 320 Sider.

Anmeldt av Martin Loeng

Live, Die, Buy, Eat er en engelskspråklig, kulturhistorisk og kulturkritisk bok, et bidrag til forskning og samfunnsdebatt om utviklingen kjøttforbruket i Norge parallelt med industrialisert kjøttproduksjon i de siste 150 årene. Forfatterne fra UiO tar sikte på to hovedlinjer: en historisk redegjørelse av 'fremmedgjøring' fra dyr og kjøtt langs tre akser (romlig, sosialt, og kulturelt), og et argument 'fornektelse' som strategisk uvitenhet om kjøttets opprinnelse i dyr og industriell kjøttproduksjon i samfunnet generelt. Disse begrepene kommer sammen i boken for å vise til det boken argumenterer for er en slags uskrevet allianse mellom kjøttindustri, jordbruket, dagligvarehandel, skoler, politikere, og kjøtt-spisende forbrukere.

Boken er inndelt i fire kapitler (Live, Die, Buy, Eat) som begynner med en beskrivende vignett, går deretter inn i historisk materiale, før det drøfter påstander om matkulturell utvikling eller appellerer til politisk handling. Med en lett-forståelig strukturering som speiler bokens ambisjon om å bryte ut av disiplinære grenser, tar hvert kapittel for seg endringer i kjøttets reiser fra dyr-menneske-relasjoner (Live), slaktning (Die), markedsføring og handel (Buy), og bearbeiding og kunnskap om kjøttmat hos forbrukere (Eat). Litteratur rundt fremmedgjøring og fornektelse drøftes i introduksjonskapittelet, og andre tekster (Elias *The Civilising Process*, Vialles *animal to edible*) og begreper (McGoeys *strategic ignorance*) tas opp

med forståelig språk og lite sjargong gjennom hele boken.

Kapittel 1 'Live' tar for seg hvordan menneske-dyr-relasjoner har endret seg de siste 150 årene fra bondesamfunnets forhold til dyr som del av selvbergingsdriften til rasjonaliseringens industrielle og avsidesliggende produksjon av, ku, gris, høns, og kylling. Med fokus på høns og kylling viser kapittelet også fremveksten av spesielt industrielle idéer om dyrevelferd som forfatterne argumenterer har en ansvarsfraskrivende funksjon. Kapittel 2 'Die' tar for seg slaktning fra gård til fabrikk. Med fokus på tapet av det kulturelt virkelighetssettende ved å vitne selve slaktningen av dyr man spiser, viser de til tapt kunnskap om slaktning og tapte slakteritualer hvor menneskets relasjon til dyret for-døyes. Med en oversikt over utviklingen av kjøttindustrien viser boken utviklingen av avsidesliggende industrialisert slaktning, og hvordan politikken rundt hva som er human slaktning kan være en fornektelsesmekanisme. Kapittel 3 'Buy' tar for seg endringer i det berømte «mellomleddet» og viser hvordan plastikk og innpakning i selvbetjeningsbutikken har endret handleturen fra sosial og kunnskapsutvekslende til en fremmedgjort og uvitenhetskapende interaksjon med emballasje, merkevare og reklame. Det siste kapittelet, 'Eat', angår hvordan kunnskap om bearbeiding av mat har flyttet seg fra forbrukere på gård eller i hjemmet til industrien som en del av dreiningen mot lettvin og kjøpp mat, før kapittelet avslutter med en appell til politisk handling og endring.

Boken sirkulerer altså rundt to teser, to sammenkoblede bidrag: fremmedgjøring og fornektelsesmekanismer. Med god dekning i den valgte empirien (intervjuer på tilbudssiden, arkivmaterialer og historiske dokumenter) utgjør boken et verdifullt

bidrag til hvordan høyt kjøttforbruk er tuftet på en gradvis større avstand mellom dyr og folk i kapitalismens århundrer. Fremmedgjøringsargumentet hviler også på et blikk på tvers av sektorer og slik slår den tilbake på den nyklassiske myten om at forbruk kan hovedsakelig forstås som holdninger og preferanser i isolasjon. Her gjør boken en god og lærerik jobb i å kommunisere hva slags endringer i jordbruket, foredling og markedsføring har drevet og muliggjort de siste års rekordhøye kjøttforbruk. Styrken med fremmedgjøringsargumentet ligger altså i hvordan boken viser koblinger på tvers av sektorer.

Både mer tankevekkende og mer usikkert i boken er om fornektelsen følger fremmedgjøringen – altså, koblingen mellom avstand og strategisk uvitenhet. Fornektelsesbegrepet har to nedslagsfelt: uvitenhet og unnvikelse. Med bakgrunn i det historiske materialet kommer det grundig fram hvor mye kunnskap har gått tapt (uvitenhet). Dette bygger på en forståelse om at uvitenhet er premisset for høyt kjøttforbruk, kjent fra blant andre Carol Adams (*The Sexual Politics of Meat*).

Med særlig tyngde i kapittel 3 og 4 viser boken til et argument om uvitenhetens produksjon – altså, hvordan aktører som Nortura og MatPrat tar i bruk kommunikasjonsstrategier i møte med mediaskandaler om grisemishandling, og markedsføring med kyr på grønt sommerbeite sammen utgjør en varig og villedende fortelling av hva kjøttproduksjon innebærer. Mens empirimateriale vektlegger arkiver om endring på tilbudssiden, dreier en del påstander seg over mot hva forbrukerne egentlig vil og tenker – og dette speiler i boken stort sett det kjøttindustrien kommuniserer. Hadde boken sett på andre verdikjeder, for eksempel helmelkens nedadgående skjebne fra 1950 til i dag, hadde

kanskje en mer nyansert fremstilling av forholdet mellom forbrukere og matindustri kommet frem.

Det er ingen tvil om at spørsmålet om fremmedgjøring og fornektelse er interessant å utforske. Sentralt i boken er også forfatternes kritikk av et av kulturstudienes prinsipp om representasjoner; de som produserer og de som anvender avbildninger (i dette tilfellet kjøttindustri og kjøttforbruker) gjør dette på forskjellige måter i egne sammenhenger (s. 113). Forfatterne hevder at 'kjøttindustrien' som propaganda-utgivere og forbrukere som 'kjøper' propagandaen er i en slags uskrevet allianse om opprettholdelse av status quo (s. 220). Når boken begir seg ut i å fortelle hva forbrukere egentlig tenker og vil (at forbrukere 'ønsker' å være uvitende, de har lært 'å se bort', og er 'komfortable') og ikke underbygger dette kommer den ikke faglig i mål. Når en del av materialet trekker på sjokkerende materiale fra reality-TV og kommentarer fra sosiale media hviler det på tidvis for enkle avbildninger av forbrukere og deres forhold til Matprat.no. Anmelder tolker det dit at i fornektelsesargumentene lener boken seg inn i en bevisst irttesettende, kulturkritisk vinkling som vil fremprovosere respons, som går på bekostning av den faglige verdien av akkurat denne tesen.

Boken er publisert for et faglig publikum på tvers av humaniora og samfunnsvitenskapen – men har en tydelig appell som samfunndebatt-bidrag. Med et dypdykk endring i matkultur fra produksjon til forbruk over 150 år appellerer særlig de to første kapitlene til de med interesse for historie, bærekraft, og matsystemer (for eksempel, industriell økologi). Dette står i en viss kontrast med til tider generaliserende påstander om forbrukere som ikke

enkelt lar seg underbygge – og gjør at den her appellerer til et aktivistisk og kritisk publikum som er enig med dets etiske premiss.

Språket i boken er lettlest, aldri unødvendig akademisk, og med bokens vektlegging av historiske beskrivelser så skal den være lett å lese for de aller fleste. Enkelte ganger er språkbruken (uklar bruk av 'woke') eller eksempelføringen uformell på en måte som virker unødvendig provoserende eller maler et litt for enkelt bilde – og dette speiler forfatterens ønske om engasjement rundt temaet.

I Norge har vi få bøker som dekker spørsmål om mat på tvers av hele verdikjeden og trekker koblinger til dagens store spørsmål om bærekraft og mat. Når vi har spørsmål om industrialisering og mat, må vi gjerne gå til samvirkehistorikere. I denne boken får nyere Norsk mat-historie en ny vinkling som de fleste vil både lære noe av og føle noe om. Bokens historiske gjennomgang gir nødvendig kunnskap om utviklingen av matsystem i Norge og åpner samtaler for hvordan dette kan endres i fremtiden. Det faglige bidraget denne boken gir kommer likevel an på hvordan man leser den. Det samfunnsfaglige bidraget står tidvis i konflikt med bokens mer kulturkritiske og aktivistiske deler, med rot i forskjellene i hvordan påstander underbygges, materialet som brukes, og delvis språket. *Live, Die, Buy, Eat* er en bevisst utfordrende bok som få kommer likegyldig fra – og den bør ha godt grunnlag for å skape debatt. Den gjør en god jobb i å sammenflette kulturhistoriske ressurser i et argument om endringene og avstander mellom folk og fe i Norge som har vært nødvendige for å opprettholde dagens matsystem og kjøttforbruk.

Gunnhild Røthe (2020), *Magi og mirakler fra vikingtid til middelalder*. Trondheim, Museumsforlaget. 256 sider.

Anmeldt av Hannah Kristine Lunde

«Hva er kultur, og hva er religion når vi begrunner tro og religiøs praksis? Hvordan påvirker religionsmøter kvinners religiøse status?» Spørsmålene tas opp av religionshistoriker Gunnhild Røthe (2020) i *Magi og mirakler fra vikingtid til middelalder*. Tittelen på boken henviser til hvordan hva som betegnes som magi eller som mirakel ble omdefinert i møtet mellom norrøn tro og kristendom. Gjennom en mengde eksempler viser Røthe hvordan overgangen mellom disse kategoriene er flytende og betinget av hvem som har definisjonsmakten. *Transformasjon* er derfor et viktig stikkord for dette studiet av kulturelle, sosiale, politiske, mentale og ideologiske aspekter av religionsmøtet i Norge rundt år 1000. Som teoretisk perspektiv legges det til grunn at religionsmøter er sammensatte og resulterer i hybride former, heller enn at de tar form av en lineær prosess der det ene erstatter det andre – slik overgangen fra det norrøne til det kristne verdensbildet gjerne har blitt beskrevet i ettertid.

Det uttalte formålet med boken er å gjennom ulike kildekategorier studere religionsskiftet med særlig blikk på kvinner og religion, og på den måten «(...) utfordre de historiske framstillingene fra Snorre til i dag, hvor religionsskiftet er blitt betraktet 'ovenfra', som et ideologiskifte med vektlegging av politikk og religion, menn og makt» (Røthe 2020:16). I tillegg til litterære kilder vises det til arkeologisk og kunsthistorisk materiale,

som billedvever, runesteiner, smykker og helgenskulpturer. Dette gir et rikt kildetilfang til undersøkelsen og bidrar til nyanse-ringer av skriftlige kilder, som stort sett er preget av kirkens syn på religionsskiftet. Samtidig som formålet med studien er å undersøke hva fortidige mennesker har opplevd og beskrevet som magi eller mirakel, understreker Røthe at tilgangen kompliseres på grunn av kildesitasjonen.

Boken er delt inn i åtte kapitler, av svært varierende lengde. I forordet og innledningen presenteres bokens kildegrunnlag, og det skisseres hvordan religionshistoriens komparative perspektiv anlegges som analytisk innfallsvinkel i studiet av disse. De første fire kapitlene fokuserer på førkristen magi, sortert under kategoriene divinasjon, seid, krigsmagi og mirakler, kvinnelig krigsmagi og medisinsk magi. I de fire siste kapitlene blir det komparative perspektivet tydeligere, i drøftingene av kategoriene magi og mirakler under overskriftene «Mirakler og makt», «Mirakler som kulturgrunnleggingsmyter», og i sammenligninger mellom ulike kategoriseringer av hellige trær og vann, samt av torshammeren og korset, analysert i spennet mellom konfrontasjon og kontinuitet.

Røthe tar for seg kristendommens to strategier i det som kategoriseres som religion eller hedendom, nemlig kriminalisering eller assimilering. Det maktkritiske blikket kommer frem i hvordan det for eksempel bemerkes at håndtering av sykdom ved magiske tiltak og midler ble tilpasset kristendommens dualistiske virkelighetsbilde, men at praksisene likevel endret seg lite. Slik vises det hvordan endringer i et religiøst fortolkningsunivers kan romme lignende praksiser kategorisert på ulike måter, og kjønnsperspektivet i denne overgangen på mange felt:

Den hedenske krigsmagien ble utøvd både av mannlige og kvinnelige vesener. Deler av den mannlige krigsmagien ble tilpasset legendetradisjonen om helgenkongen Olav og hans krigsmirakler, mens kvinnelige utøvere av krigsmagi ble stemplet som onde og djevlelske seidkvinner eller trollkjer-ringer (Røthe 2020: 63).

Det gis også eksempler på hvordan senere tolkninger og oversettelser av skriftlig kil-demateriale har påvirket hvordan aktørene har blitt oppfattet. Røthe gir gjennomgående forklaringer på ords etymologi, og hvordan ulike tolkninger har ført til ulike assosiasjoner og forståelser. For eksempel kan ordet *rýgr*, brukt som betegnelse på en gammel kvinne i skaldedikningen, både bety «trollkvinne» og «husfrue». De fleste oversettere har lagt det første til grunn for strofen om Gydjen Fridgerd i *Kristini saga* (2020:55).

Et eksempel på hvordan kjønnsper-spektivet på religionsskiftet og ettertidens tolkninger av dette, diskuteres, er at betegnelsen «forfedrekult» kritiseres som misvisende; haugbygging dreide seg også om *formødre*. Røthe gjentar flere ganger at kontinentale og norrøne kilder gir kvinner sentrale roller som krigere og utøvere av medisinsk magi, men at dette endres med kristendommen. Dette knytter hun til overgangen fra muntlig overlevering av kunnskap på morsmålet til skriftlig og latinsk kunnskapsoverlevering, og ved at religionsutøvelsen ble flyttet bort fra gården. Med et kildepenn fra *Voluspå* til *Snorres Edda* og et motiv av kvinnelige krigere på en billedvev fra Osebergfunnet utbroderer Røthe om hvordan Frøya beskrives som likestilt med Odin og om valkyrienes aktive rolle i kamp. Senere i boken beskrives overgangen til Maria-kult og

hagiografiske legender om jomfruelige martyrer som skulle vise den kyske kvinnen som nytt kvinneideal. I tillegg til kjønnsperspektivet anlegges et maktkritisk perspektiv på hvordan kategoriseringen av hedensk magi eller kristne mirakler forenklet det religiøse og etniske mangfoldet i brytningstiden mellom norrøn og samisk tro og etableringen av kristendommen. Forfatteren påpeker at de to førstnevnte hadde sameksistert i større grad enn hva den etter hvert hegemoniske, nye troen ga rom for, og at dette var en konsekvens av kristendommens syn på virkeligheten som delt mellom gode og onde krefter. For eksempel diskuteres tolkninger av Odin som sjaman, og det henvises til sagaenes beskrivelser av kvinner i kongeslektene med samisk opphav, og kunnskapsoverføringer mellom norrøn og samisk religion.

Den overordnede tematikken i boken presenteres gjennom et mangfoldig kilde-materiale, som eksempler på det teoretiske perspektivet presentert innledningsvis. Det store spennet i tid, kildetyper og aktører gjør at dybden i analysene og bruken av primær- eller sekundærkilder naturlig nok varierer. Mange av tematikkene knyttes til Olav den Hellige, noe som speiler Røthes inngående kjennskap til hagiografiske fremstillinger av helgenkongen, som var temaet for hennes doktorgradsavhandling (UiO, 2004). Mens omfanget av navn, steder, tider og hendelser på den ene siden gir en rik leseropplevelse, kan dette mangfoldet på den andre siden tidvis gjøre det noe uoversiktlig å orientere seg om hvor forfatteren er og hvor hun vil med eksemplene. En innledningsvis liste over personer, makter, mytiske og historiske personer er et grep som bidrar til oversikt over aktører og kilder, men ikke til hvordan disse tematiseres løpende

i boken. Oversikten kunne derfor gjerne vært supplert med en index. Den tematiske oppbyggingen og det omfattende kildefanget gjør at boken kan leses som et tematisk oppslagsverk så vel som en sammenhengende tekst.

Magi og mirakler fra vikingtid til middelalder er godt faglig fundert, presentert i et populærvitenskapelig format. Publikasjonen viser viktigheten av å se på kulturkontekstuelle utslag av religion, heller enn å betrakte religion som en ahistorisk størrelse. Ikke minst viser Røthe hvordan flere «hedendommer» og «kristendommer» levde side ved side rundt år 1000 i Norden (2020:240), gjennom både brudd, redefinering og kontinuitet. Boken er et godt bidrag til å nyansere historien om religionsmøtet i brytningstiden mellom det Norrøne og kristne verdensbildet, gjennom å vektlegge flere stemmer og perspektiv enn det som har blitt lagt til grunn i mange tidligere undersøkelser.

Aasta M.B. Bjørkøy; Ruth Hemstad; Aina Nøding; Anne Birgitte Rønning (red.), 2019. *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*. Oslo, Nasjonalbiblioteket. 433 sider

Anmeldt av Ane Ohrvik.

Det begynner å bli en liten stund siden antologien *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850* ble presentert første gang på Nasjonalbiblioteket på konferansen «Literary Citizenship» i 2019. Undertegnede satt selv i salen og hørte norske og internasjonale bidrag til bokhis-

torien danne rammen rundt markeringen av 500-årsdagen for norske bøker. Konferansen markerte for øvrig også avslutningen av forskningsprosjektet «Literary Citizen of the World. Tracing the Transnational Crossroads of Books in Early Modern Norway» (LitCit) finansiert av Norges Forskningsråd som var et samarbeidsprosjekt mellom Nasjonalbiblioteket og Universitetet i Oslo i perioden 2016–2020. Som forordet i boken understreker, var målet med prosjektet «å undersøke hvilken betydning introduksjonen av bokmediet fikk på norsk samfunnsutvikling ved å se boken i Norge i lys av et internasjonalt bokmarked og fremveksten av nye medier og en ny offentlighet før 1850» (8). I *Litterære verdensborgere* er dette operasjonalisert ytterligere gjennom å ville presentere studier av bokmediets betydning innenfor «religion, utdanning, forståelse av kjønn og nasjonal identitet» og «hvilke kulturfellesskap, eller lokale særegenheter» det er mulig å spore gjennom bøkernes sirkulasjon over landegrensene (16). I alt tre tematiske deler strukturerer studiene som besvarer hvilken betydning de norske bøkene fikk i Norge – i perioden før Norge ble en selvstendig stat. Det var erkebiskop Erik Valkendorfs bestilling av de to liturgiske bøkene *Missale Nidrosiense* og *Brevarium Nidrosiense* i latinsk språkdrakt som i 1519 skulle representere de første norske bøkene trykt på norsk initiativ. Nettopp Valkendorfs rolle som forfatter og utgiver innleder da også svært passende den første studien i den første delen av boken hvor starten på det norske bokvirke blir beskrevet og diskutert av Karen Skovgaard-Petersen. Den første delen har fått overskriften «Kunnskap, materialitet og teknologier» og sorterer studier som vil fremheve bokproduksjonen som en kom-

pleks prosess der også bøkernes materialitet og den teknologi som skaper bøkene har sin sentrale plass og legger premisser for sirkulasjonen av kunnskap – slik redaktørene selv avgrensner den innledningsvis. De fem andre bidragene i denne delen dreier alle rundt denne tematikken, på svært ulike og interessante måter. Her kan vi lese om edisjonshistorien til det ikoniske verket *Historia de gentibus septentrionalibus* (De nordiske folkernes historie) av Erling Sandmo († 2020), om samspillet mellom boktrykkere, bokhandlere, økonomi og etterspørsel av Anne Eidsfeldt, og Siv Frøydis Bergs analyser av himmelbrevets kopieringspraksiser og tekstlige stabilitet. De to siste kapitlene presenterer et spennende brudd med resten av delen og boken ellers med sine kvantifiserte tabeller og oversikter. Øivind Berg foretar en bibliografisk analyse av norske trykk mellom 1740–1819 mens Lars G. Johnsen tar for seg hva vi kan finne ut om bøker fra arkivet gjennom korpusmetoder ved hjelp av internettets innebygde infrastruktur.

Del to er kalt «Nye sjangre, nye lesergrupper og nye lese måter» og fremhever hvordan det i perioden fra 1519 til 1850 ble produsert og distribuert en rekke ulike teksttyper og genre. Denne litteraturen bidro ikke bare til et tekstlig mangfold, men også til etableringen av nye lesergrupper og nye lese måter, aspekter ved trykkmediets historie som alle blir belyst gjennom fem ulike kapitler i denne delen. Katekismen, utenat læring og leseferdighet blir utforsket i Jon Haarberg og Marit Sjelmos kapittel, Gina Dahl undersøker bergenske utlånsbiblioteker mellom ca. 1750–1850 og deres beholdninger av såkalte «fornøyelige skrifter», mens Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy tar for seg teksthistorien til den første norske barneboken.

Anne Birgitte Rønning diskuterer hvordan feministen Mary Wollstonecrafts filosofi ble gjort tilgjengelig for kvinner av det danske borgerskapet, mens det siste kapitlet i denne delen signert Janicke S. Kaasa viser forholdet mellom skillingsmagasinene og det første norske barnebladet.

Den siste delen som har fått overskriften «Forhandlinger om identitet, utgivelser og offentlighet» diskuterer gjennom fire kapitler tematikker som gjorde seg gjeldene i perioden fra 1770-årene frem til slutten av 1800-tallet. Av disse var blant annet sensurstrid, boksamlinger, oversettelser, fellesskandinavisk bokmarked og nasjonalisering av litteraturen sentrale. Ellen Krefting diskuterer Peter Frederik Suhms publikasjonsstrategier og offentlighetsidealer, og Anne Eriksen diskuterer oversettelsene til fransk, tysk og engelsk av Ove Mallings verk *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. Ruth Hemstad tar for seg den panskandinaviske bevegelsen som arbeidet for litterært samarbeid fra slutten av 1830-årene, mens Narve Fulsås avslutter boken med sin studie av hvordan den dansk-norske felleslitteraturen ble nasjonalisert i tiden etter 1814.

I innledningen til boken beskriver redaktørene begrepet «Literary citizenship» (som på norsk kan oversettes til «litterært borgerskap») som «et begrep som i dag brukes for å beskrive hvordan mennesker inngår i og bidrar til litterær kultur både som lesere og skrivere» (11). Selv om redaktørene gjennom det transnasjonale perspektivet heller vil bruke begrepet «litterært verdensborgerskap» endrer ikke dette denne leserens forventning om at boken skal inneholde studier av både *lesere* og *skrivere* i den valgte perioden. Med Gina Dahls studie av lese-

selskaper i Bergen som et hederlig unntak er imidlertid leserne ellers fraværende i boken. Det er produsentene som står i sentrum i denne boken som representanter for de «trykte teksters liv» (16), men ikke deres brukere. Dette til tross for at antologien gjennomgående diskuterer tekstlige genre i perioden som ble produsert for og var rettet mot helt spesifikke lesegrupper. Det er synd at denne sentrale forutsetningen for at tekster nettopp får liv ikke gis plass i boken, og det er også en smule irriterende at forventningen om dette doble perspektivet skapes innledningsvis, men ikke innfris.

Et spørsmål man alltid stiller til en antologi er hvorvidt boken har en indre koherens hvor forfatterne kan sies å reflektere det samme overordnede og uttalte prosjektet med boken, eller om bokens verdi først og fremst ligger i de enkelte individuelle bidragene. Selv om jeg stiller spørsmålet er jeg ikke sikker på om jeg har svaret på det. Eller så kan svaret snarere være det noe uoriginale ja og nei, eller både og.

Det (nesten) ensidige fokuset på produsentene av bøkene kunne ha bidratt til å skape en slik koherens for denne antologien hadde den vært intendert og uttalt, men ingen av delene er tilfellet. Det transnasjonale perspektivet derimot, er gjennomgående i boken selv om det anvendes med ulik styrke i de enkelte bidragene og fungerer dermed som et samlende perspektiv i antologien. De ulike studiene reflekterer også det spennet og variasjonen i valg av metode og materiale som man kan forvente av en så omfattende antologi. Her får vi innsikt i alt fra paratekstuelle nærlesninger, materialitetsstudier til kvantitative studier og korpusmetoder, og vi blir grundig kjent med alt fra enkeltutgivelser til tidsskriftsamlinger og hele korpus

av utgivelser fra en gitt periode. At noen av bidragene også bidrar med utfyllende og oversiktlige appendix over utgaver og utgivelser av verker, bokprodusenter og bokproduksjon (Sandmo, Eidsfeldt, Berg, Johnsen) gir også en merverdi. Disse studiene blir transparente og materialet anvendelig utover sine enkelte bidrag.

Hva ble så konklusjonen på denne lesningen? Enten du er på jakt etter helhetlige og gjennomgående bokhistoriske perspektiv eller du trives med kapitlene som selvstendige verk er *Litterære verdensborgere* like god til begge deler. Den er en sjelden rik utforskning av deler av den norske bokhistorien som trenger belysning, den aktiviserer et variert empirisk materiale og kan forhåpentligvis på sitt vis skape økt interesse og engasjement for denne delen av vår felles historie.

Jonas Frykman og Orvar Löfgren 2022.
***Kärlek och kärnfamilj i folkehemmet. Längtan, lust och oro.* Malmö, Gleerups. 236 sider.**

Anmeldt av Ida Tolgensbakk

Nylig var jeg til stede i et faglig forum der etnologer og folklorister fra hele Norden var samla, og det eviggyldige spørsmålet «hva er egentlig etnologi?» kom opp. Hvorpå det spøkefullt ble svart at «det Orvar og Jonas driver med, det er etnologi». Det sier noe om hvor mye de to produktive forskerne – nå emeriti ved Lunds Universitet – har prega fagfeltet de siste tiårene. Når de nå kommer med en ny felles bok er det altså god grunn til å glede seg, og god grunn til å se nærmere på hva det egentlig er de to «driver med» om dagen.

De to forfatterne peker selv eksplisitt på den forrige felles boka si i liknende format når de skal presentere denne nye boka. Det er selvfølgelig snakk om *Den kultiverade människan*, utgitt i 1979, og på pensum på skandinaviske universiteter for flere generasjoner studenter. I 2007 omtalte Fredrik Nilsson den slik: «(...) boken gav oss ett nytt språk, men framför allt försåg den oss med ett par glasögon (som har visat sig vara märkvärdigt svåra att ta av)» (:206). Boka fra 1979 var en studie av den svenske borgerlige kulturen fra 1880 til 1910 og en undersøkelse av «de prosesser gjennom hvilke et kulturelt hegemoni etableres, utfordres og forandres» (1994:13). Denne gangen er temaet familienormer i perioden som fulgte etter, altså 1930–1960-tallets Sverige. Mens den forrige boka særlig fokuserte på å drive overordna kulturanalyse framfor å skrive kulturhistorie (1994:222), er den foreliggende nye boka på mange måter mer fokusert. Den tar fatt der 1979-utgivelsen slapp i analysen av familiemennesket, som i borgerligheten rundt forrige århundreskifte innebar en ny tosomhet (1994:74). I det svenske *folkehemmet* som vokste fram i mellomkrigsårene, trådte kjernefamilien fram på scenen.

Boka består av seks analysekapitler. Det første handler om hvordan pardannelsen skjedde, om å «bli tilsammans» gjennom kino, sykkelturner og dansebaner. Det andre kapitlet, *Moralpanik*, tar for seg hvordan storsamfunnet forsøkte å kontrollere det man oppfattet som umoralsk ungdom, og hvorfor man mente det var så viktig å kontrollere. Det tredje kapitlet handler om å flytte sammen og skape et hjem, mens det fjerde kapitlet handler om seksuallivet i det nye Sverige. I det femte kapitlet tar forfatterne for seg den

nye velstandens materielle sider, og det sjettede kapittelet handler om kjernefamiliens nye ritualer – kapittelet heter passende nok *Familjen firar sig själv*, og viser hvordan ritualer som julefeiring og bursdager fra å være kollektive eller borgerlige skikker fikk en rolle i kjernefamiliens framstilling av seg selv. Til sammen beskriver disse kapitlene hvordan kjernefamilien ble til i praksis, vi får en forståelse for prosessene som leda fram til at den ble modernitetens selvsagte grunnstein, og hvordan den affektivt ble støpt inn i det enkelte individet. I tillegg til analysekapitlene kommer en innledning som forklarer bokas opplegg, og til sist et appendiks som beskriver metode og teoretiske perspektiver mer eksplisitt.

Forfatterens påstand er at kjernefamilien ble skapt nettopp i disse årene fra 1930 til 1960 (:14–15), at tida ble prega av en voldsom konformitet i modernitetens ånd, og at det først var mot slutten av perioden de har valgt seg at man begynte å stille spørsmålstegn ved de mørkere sidene eller baksidene av denne moderne samfunnsordningen. Frykman & Löfgrens styrke, og grunnen til at vi må håpe at de fortsetter å gi ut liknende type kulturanalytiske bøker i mange år til, ligger i evnen til å ta det store overblikket og generalisere ut fra de mange små prosessene som til sammen utgjør hvert enkeltmenneskes hverdags erfaringer. Ikke minst skriver de uhyre godt, presist og nesten poetisk:

När 1900-talets radikala förändringar av livsvillkor diskuteras är det lätt att överbetona den moderniseringsiver som politiker och andra makthavare utövade. Men varken industrialisering, urbanisering eller klassgränser och konsumtionsmönster är något som rullas ut på kommando eller går av

egen kraft. De måsta beredas plats i människors liv, locka fram känslor, ideér och ge inspiration till handling och nya drömmar. (2022:15)

Samtidig er det kanskje her man eventuelt må kritisere forfatterens prosjekt: det lesbare og medrivende språket skaper stor gjenkjenning hos alle oss som har levd i perioden eller følt ettervirkningene av den. Men det blir mindre plass for leseren til å få forståelse av hvordan forfatterne har kommet fram til konklusjonene sine. Boka tar utgangspunkt i de mange arbeidene og avhandlingene om perioden og temaet som har blitt produsert i Lund de siste tiårene (2022:207), i tillegg til at den bruker skjønnlitteratur og memoarer for å mane fram bildet som skapes. Det er altså sekundærlitteratur framfor grunnforskning som er bokas basis. I tillegg kommer de to forfatterens arbeid med egne familiers arkiver og minner – innledningens beskrivelse av to kjellerbesøk (2022:20) er nydelig og gir innblikk i forfatterens egne oppvekster i perioden. Dette materialet (Frykmans legefars etterlatte notater, og Löfgrens families lydband og fotografier) kunne vært grunnlag for minst en egen studie hver og kunne tatt (enda) større plass i den foreliggende boka. Jeg slutter meg til Helena Hörnfeldt som påpeker at familiens egendokumentasjon sier noe interessant i seg selv. Hun spør «varför familjen Löfgren, i likhet med många andra familjer, blev så oerhört medierade. Varför all denna dokumentation av resor, födelse- och högtids-dagar och milstolpar i livet?» (Hörnfeldt 2023:1).

Temaet for *Kärlek och kärnfamilj i folkehemmet* er ikke nytt og revolusjonerende, men boka bidrar med en mengde interessante poenger og analyser som sannsynligvis vil være nyttige for videre studier

i mange år framover. Det gjelder for eksempel beskrivelser av hvordan klasse ikke lenger ble snakka om, men likevel ble markert på ulike vis, som i uttalelser om hvilke familier som ble omtalt som «trevlig» eller ikke (2022: 145). Det gjelder treffende observasjoner av hvordan de nye mediene ble kraftfulle familieteknologier (:159), og hvordan populærkulturens materialitet i det offentlige rommet var med på å endre relasjonene mellom kjønnene (:45). Forfatterne er tydelige på at det finnes nyanser som ikke blir synlige verken i samtidas skildringer eller i ettertidas tolkninger av perioden. Begrepet «hemmafru» skjuler for eksempel en mer komplisert virkelighet, der noen «hjemmeverende» kvinner hadde tjenere til langt ut på femtitallet, mens andre jobba utafor hjemmet i perioder (:91).

Boka er bredt anlagt, og tar med seg både statens reformiver, mediene, konsumendringene og velstandsøkningen. Koblingen mellom materielle nyvinninger og endringer i det intime familielivet går igjen som en rød tråd i hele verket. Det handler om møbleringen av stua som allrom, om dagboka og om boksåpneren. Noen ganger kunne man ønske seg et enda

mer materielt perspektiv, for eksempel når sykkelens rolle i det sosiale livet skildres (:37) og man tar seg i å lure på hvor stor investering en sykkel egentlig var for en gjennomsnittssvenske. Hvor mye kosta en sykkel? Denne boka kommer nok ikke til å bli tatt like ukritisk imot som den forrige, men kommer nok, som den forrige, til å havne på mange pensumlister, og være inngang for fruktbare nylesninger av framveksten av den moderne nordiske familien.

Referanser

- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1994. *Det kultiverte mennesket*. Oslo, Pax forlag. [1979. *Den kultiverade människan*. Malmö, Gleerups.]
- Hörnfeltdt, Helena 2023. Jonas Frykman & Orvar Löfgren. Kärlek och kärnfamilj i folkhemmet. Längtan, lust och oro. *Kulturella Perspektiv*, vol. 32. Recension, s. 1–2.
- Nilsson, Fredrik 2007. Den kultiverade människan. En betraktelse över en boks inverkan och effekt *RIG - Kulturhistorisk tidskrift*, vol. 90 (4), s. 206–211.